

όγκος φυσικός: [ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] στη μηχανική ορίζεται η ποσότητα της ύλης του σώματος. Διαφέρει αυτός από το *φύραμα*, που είναι η κατά μήκος, βάθος, πλάτος έκταση. Τον όγκο του σώματος κρίνουμε από το βάρος του. Με ακριβέστατες πειραματικές διαδικασίες ο Νεύτων κατανόησε ότι το βάρος των σωμάτων είναι ανάλογο προς την εμπειροχόμενη σε αυτά ποσότητα ύλης. Ο όγκος δεν πρέπει να συγχέεται με την πυκνότητα.

ΠΗΓΗ: Παμπλέκη Χριστόδουλου, *Περί Φιλοσόφου, Φιλοσοφίας...*, Βιέννη 1786, σ. 250.

όγκος: [ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] όλη η έκταση του σώματος. Γι' αυτό τα έχοντα ίσα τα μεγέθη ή τις εκτάσεις των περιεχουσών επιφανειών σώματα έχουν και ίσους όγκους τους.

ΠΗΓΗ: Θεοτόκη Νικηφόρου, *Στοιχεία Φυσικής εκ νεωτέρων συνερανισθέντα*, τόμ. Α', Λειψία Σαξωνίας 1766, σ. 286.

οκά: [ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ] μονάδα μέτρησης βάρους. Χρησιμοποιείται στην επικράτεια της Τουρκίας. Κάθε οκά χωρίζεται σε 400 δράμια.

ΠΗΓΗ: Αγνώστου, *Ζυγόμετρον...*, Βενετία, 1803, σ. 7.

οκτημόριον: [ΝΑΥΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ] ένα από τα πολλά εργαλεία που χρησιμοποιούν οι ναυτικοί για να προσδιορίζουν την μεσηβρινή ανύψωση των αστερών, το ευκολότερο και ορθότερο. Κατασκευαστής του ο κύριος Αδλεϊ. Εγκρίθηκε από τις Ακαδημίες και το μεταχειρίζονται την σήμερα πολλά έθνη. Παίρνει το όνομα του από το όγδοο μέρος του κύκλου (*Οττάντε στα Ιταλικά*). Η χρήση του είναι κοινή και όλοι σχεδόν το ξέρουν. (σημ.: ο οκτάς)

ΠΗΓΗ: Ζαφαράνα Σπυρίδωνος, *Του Ναυκλήρου Εφημερινή εις το πέλαγος πράξι...*, Κωνσταντινούπολις 1803, σ. 131.

ολικόν ημίτονον: [ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ] το ορθό ημίτονο ενός τεταρτημορίου (του κύκλου) και ισούται με την ημιδιάμετρο (ακτίνα) του κύκλου.

ΠΗΓΗ: Ανθρακίτου Μεθοδίου, *Οδός Μαθηματικής...*, τόμ. Β', Βενετία 1749, σ. 394.

ολόκληρον ημίτονον: [ΝΑΥΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ] το ημίτονο τόξου ίσου με 90 μοίρες. Τότε το ημίτονο παίρνει τη μεγαλύτερη τιμή του και είναι ίσο με την ημιδιάμετρο.

ΠΗΓΗ: Ρώμπαππα Θεοδοσίου, *Μαθήματα της Ναυτικής Επιστήμης...*, τόμ. Α', Βονωνία της Ιταλίας 1806, σ. 29.

ολοκληρωτικός λογισμός: [ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ] η μέθοδος προσδιορισμού των ολο-

κλήρων (ολοκληρωμάτων), δοθέντων των απειροστών. Καλείται και *αντίστροφος μέθοδος*.

ΠΗΓΗ: Θεοτόκη Νικηφόρου, *Στοιχεία μαθηματικών...*, τόμ. Γ', Μόσχα 1799, σ. 205.

όλον: [ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ] αυτό που συντίθεται από μέρη. Το όλον είναι μεγαλύτερο από κάθε ένα από τα μέρη του. Μέρος είναι εκείνο που όσες φορές και αν επαναληφθεί, παραμένει μεγαλύτερο ή μικρότερο σε σχέση με το όλο. Το μέρος είναι μικρότερο του όλου, ενώ το όλο ισούται με το άθροισμα των μερών του.

ΠΗΓΗ: Γοβδελά Δημητρίου, *Στοιχεία Αλγέβρας*, Χάλλη 1806, σ. 27.

ομογενείς αριθμοί: [ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ] οι αριθμοί οι οποίοι αναφέρονται στην αυτή μονάδα. Π.χ. Πέντε λεπτά ή εννέα ώρες.

ΠΗΓΗ: Δούκα Κωνσταντίνου Μ., *Πρακτική Αριθμητική...*, τόμ. Α', Βιέννη 1820, σ. 4.

ομογενή μέρη σωμάτων: [ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] η διαίρεση των σωμάτων σε μικρότερα μέρη φανερώνει ότι τα ελάχιστα μόρια είναι όμοια με το όλο από το οποίο ελήφθησαν (π.χ. ασπρόχρωμα, κιννάβαρι, θείο, ύελος). Αυτό δεν σημαίνει ότι τα ομογενή σώματα σύγκεινται από όμοια μέρη. (π.χ. το ασπρόχρωμα αποτελείται από ασβέστη και ένα χωριστό αέριο, το ανθρακικό οξύ, το κιννάβαρι από υδράργυρο και θείο, ή ύαλος από ποτάσσα και πυρίτιδα). Η διαίρεση ενός τέτοιου ομογενούς σώματος δεν γίνεται με μηχανικό τρόπο (με μαχαίρι ή ψαλίδι) αλλά δια της μίξεως ενός άλλου σώματος. Κατά τη διαίρεση των ομογενών σωμάτων σε ετερογενή, δεν ενεργούν μηχανικά όργανα αλλά δυνάμεις, οι οποίες βρίσκονται στην ύλη και από τις οποίες τα σώματα αυτά σύγκεινται.

ΠΗΓΗ: Δαρβάρεως Δημητρίου Νικολάου, *Επιτομή Φυσικής...*, τόμ. Α', Βιέννη 1812, σ. 130-131.

ον: [ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] κατά τον Αριστοτοτέλη, ον καθ' εαυτό είναι αυτό το οποίο δεν έχει την ύπαρξή του σε κάτι άλλο. Ον κατά συμβεβηκός λέγεται αυτό που οφείλει σε κάτι άλλο την ύπαρξή του. Ον δυνάμει είναι αυτό το οποίο μπορεί να μετατραπεί σε εντελέχεια. Ον εντελέχεια λέγεται το ενεργεία ον. Κατά το Γεράσιμο (Βλάχο) πραγματικό ον είναι αυτό το οποίο έχει ύπαρξη χωρίς εργασία του νου. Ον διανοίας λέγεται αυτό το οποίο αποκτά ύπαρξη διά μέσου της εργασίας του νου. Φυσικό το εκ μέρους της φύσεως υπάρχον. Τεχνητό το δια της τέχνης δημιουργημένο. Ουσιώδες, το καθ' αυτό συνιστάμενο, που δεν χρειάζεται για τη σύστασή του κάτι άλλο, ενώ το ίδιο είναι συστατικό των άλλων. Επουσιώδες, αυτό που μέσω άλλου αποκτά την ύπαρξη. Υλικό λέγεται αυτό το οποίο πάντοτε υποπίπτει στις αισθήσεις. Άυλο

αυτό που έχει πνευματική ύπαρξη. Αισθητό αυτό που έχει την ύπαρξή του στις αισθήσεις. Νοητό το υφιστάμενο στο νου. Τέλειο το άρτιο και πλήρες. Ατελές το μερικό. Άπειρο το αόριστο, πεπερασμένο αυτό που μπορεί να οριστεί. Απόλυτο αυτό που δεν συσχετίζεται προς κάποιο άλλο. Σχετικό, αυτό που συσχετίζεται προς κάτι άλλο. Αναγκαίο το μη δυνάμενο να είναι διαφορετικό. Ενδεχόμενο αυτό το οποίο μπορεί να είναι άλλοτε έτσι και άλλοτε αλλιώς. Αδύνατο αυτό το οποίο δεν μπορεί να γίνει.

ΠΗΓΗ: Βλάχου Γερασίμου, *Αρμονία οριστική των όντων...*, Βενετία 1661, σ. 57-59.

ονείρατα: [ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] η ενέργεια της νοητικής δύναμης του νου, ο οποίος ενεργεί πάντοτε ακόμη και όταν κοιμόμαστε. Κατά τη διάρκεια του ύπνου ο νους ξαναβλέπει και επαναλαμβάνει ιδέες που παρατηρήθηκαν, όταν το σώμα ήταν ξύπνιο. Το σώμα που κοιμάται δεν αφήνει τελείως στο νου την άσκηση της σωματικής δύναμης και ο νους αριαδιάζει τις περισσότερες ιδέες συγκεχυμένες ατελώς και όχι φυσικώς. Αυτός ο τρόπος να βλέπει κανείς τα πράγματα ονομάζεται όνειρο ή ενύπνιο.

ΠΗΓΗ: Γαζή Ανθίμου, *Γραμματική των Φιλοσοφικών Επιστημών...*, τόμ. Β', Βιέννη 1799, σ. 636.

όνιοι θαλάσσιοι ή στοκοφίσα (τα): [ΦΥΣΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ] έτσι ονομάζει ο λαός πολλά είδη ξηρών θαλασσιών όνων, τα οποία αποτελούν αξιολογότερο εμπορικό είδος και τροφή πολλών ανθρώπων. Τα γνωστότατα μεταξύ αυτών είναι ο ονίσκος ή καβελιάος, ο κυρίως θαλάσσιος όνος, ο επίπεδος πλευρονήκτης και ο αιγιαλίτης. Μεγαλύτερος είναι ο ονίσκος, μήκους 3 ποδών, πλάτους 6-9 οκάδων. Ζει στον Ωκεανό, ποτέ δεν μπαίνει σε αβαθείς ποταμούς και ως επί το πλείστον βρίσκεται στα αρκτικά πελάγη του δικού μας ημισφαιρίου (Βορείου), στους αιγιαλούς της Νορβηγίας (Νορβηγίας), της Ισλανδίας, των Ορκάδων Νήσων. Επίσης στην Αρκτική Αμερική, στον αμμόλοφο της Νέας Γης και κοντά στη Νέα Σκωτία. Αυτός τρέφει όλη την Ισλανδία και φέρει κατ' έτος πολλές χιλιάδες τάληρα, αποτελώντας προ πάντων για την Αγγλία και τη Φράνσα μια ανεξάντλητη πηγή πλούτου. Οι καβελιάοι αλιεύονται με άγιστρα δολωμένα με χερρίγες (ρέγγες), σκόμβρους, καραβίδες, κ.λπ. Ευθύς μόλις ο καβελιάος πιαστεί, κόβουν την κεφαλή του, βγάζουν τα εντόσθια και το ραχοκόκκαλο του, μετά τον κρεμούν σε ράβδους και ξηραίνεται στον αέρα ή παστώνεται σε βαρέλια είτε παστώνεται και ξηραίνεται ταυτοχρόνως στον αέρα. Αναλόγως με την προετοιμασία, ο καβελιάος (νωπός βακαλάος) λαμβάνει τις εξής ονομασίες: ο ανάλατος και ξηρός ονομάζεται στοκοφίσι (stockfish, ξηρός βακαλάος), ο παστωμένος λαππερδών και ο αλατισμένος στυγνός βραχό-

ψαρο. Από τα εντόσθιά του συλλέγουν το *οξύγγιον*, ενώ τα αυγά του τα βάζουν σε βαρελάκια και τα πωλούν στους Ολλανδούς και τους Φρανσέζους. (σημ.: βακαλάος νωπός - ξηρός.)

ΠΗΓΗ: Καπετανάκη Μανουήλ και Κυριακού, *Εικονολογία παιδική...*, τόμ. 1, Βιέννη 1810, σ. 1-2.

οντολογία: [ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] το μέρος εκείνο της Μεταφυσικής που πραγματεύεται περί των καθόλου ιδιοτήτων των όντων και είναι το πρώτο στο οποίο δόθηκε το όνομα της Μεταφυσικής. Η Οντολογία γενικότερα είναι μία αλυσίδα ορισμών του όντος, του μη όντος, της ουσίας, της υπάρξεως, της υποστάσεως, του τρόπου, της ενότητας, της αληθείας, της αγαθότητας, της τάξεως, της τελειότητας των όντων, της ταυτότητας, της ετερότητας, της ομοιότητας ή ανομοιότητας, της ποιότητας ή ποσότητας, της ισότητας ή ανισότητας, του όλου ή του μέρους, του απλού ή συνθέτου όντος, της εκτάσεως, της στερεότητας, του διαστήματος, του τόπου, του χρόνου, της κινήσεως, της κινητικής δυνάμεως, της ανθιστάσεως, της αδρανείας, του πεπερασμένου, του απείρου, της αιτίας, του αποτελέσματος, του δυνατού, του αδυνάτου, του αναγκαίου, του ενδεχομένου, της κτίσεως, της εξοντώσεως - εξουδενώσεως και των ομοίων. Από όλους αυτούς τους ορισμούς λίγοι αφορούν τις φυσικές ποιότητες των πραγμάτων. Οι περισσότεροι αφορούν στις σχετικές ποιότητες αυτών και όλοι στρέφονται στις αφηρημένες έννοιες που αποκτούμε διά μέσου των ποιοτήτων αυτών. Αντί να αποδώσουμε τις έννοιες όλων αυτών των πραγμάτων με μία οχληρή ακολουθία ορισμών περιορισμένων, νομίζουμε ότι είναι καλύτερο να δείξουμε με ποιο τρόπο σχηματίζουμε αυτές τις έννοιες και πώς αυτές εξαρτώνται σχεδόν η μία από την άλλη. Έτσι ακολουθούμε το παράδειγμα που μας έδωσαν οι διορθωτές της Μεταφυσικής, Λώκιος, Κονδυλλιάκ, Βονέτ και άλλοι, με βάση τα όσα αυτοί μελέτησαν και δείχνοντας τον τρόπο με τον οποίο αποκτούμε τις έννοιες αυτές, αίροντας κάθε αμφιβολία για το αν αυτές πρέπει να θεωρούνται ως έμφυτοι. Αντί μιας συνηθισμένης Οντολογίας, αυτή είναι μια γενική πραγματεία περί της αρχής των ιδεών και εννοιών. Και επειδή όλες οι ιδέες και οι έννοιες στρέφονται είτε περί της ουσίας είτε περί της ποιότητας, της αναφοράς και των πνευματικών ουσιών, θα διαιρέσουμε την Οντολογία σε δύο τμήματα, από τα οποία το ένα θέλει αποδείξει πώς αποκτούμε τις ιδέες και έννοιες της φύσεως των κάθε είδους σωματικών ουσιών και το άλλο πώς αποκτούμε εκείνες των διαφόρων αναφορών του ενός και του άλλου είδους.

ΠΗΓΗ: Κωνσταντά Γρηγορίου του Μηλιώτου, *Στοιχεία της Λογικής...*, τόμ. Γ', Βενετία 1804, σ. 148.

οντολογία: [ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] η επιστήμη του όντος. Αυτή ορίζει τις αρχές των μερών της φιλοσοφίας και των επιστημών και η μέθοδός τους υποτάσσεται στους κανόνες της. Αν και επιστήμη των λέξεων κατά το παρελθόν, η οντολογία απέκτησε νέο περιεχόμενο στους νεότερους χρόνους, στη διαμόρφωσή του οποίου σημαντικός είναι ο ρόλος του Ουόλφου. Επιδιώκοντας ο Ουόλφιος τη σαφήνεια των μαθηματικών αποδείξεων, επεσήμανε τη στενή σχέση οντολογίας - λογικής. Θεωρώντας ότι κάθε είδος αλήθειας ταυτίζεται με τις μαθηματικές αλήθειες, αναζητά στα θεωρήματα της φιλοσοφίας τη συμφωνία υποκειμένων - κατηγορουμένων, ώστε μέσω των αποδείξεων να οδηγηθεί στη συναγωγή αναπόδεικτων αρχών, κατά το πρότυπο της γεωμετρίας.

ΠΗΓΗ: Παμπλέκη Χριστόδουλου, *Περί Φιλοσόφου, Φιλοσοφίας...*, Βιέννη 1786, σ. 40-42.

οντοσοφία: [ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] η καθόλου επιστήμη που ασχολείται με το ον και όσα κατά το γένος προσιδιάζουν στο ον. Συμπίπτει δε ο ορισμός αυτός με εκείνο του Αριστοτέλους. (Βιβλ. Γ', Μεταφ. Κεφ. Α'.)

ΠΗΓΗ: Βουλγάρεως Ευγενίου, *Γένουσησίου Στοιχεία της Μεταφυσικής...*, Βιέννη 1806, σ. 3.

οξειδία ζωικά: [ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] όσα οξειδία συντίθενται από τρία καύσιμα απλά σώματα, δηλ. υδρογόνο, άνθρακα, παυσίζω, ενωμένα με τόσο οξυγόνο, όσο δεν αρκεί για να γίνουν οξέα. Κατασκευάζονται στα ζώα δια της ζωικής δυνάμεως και της συγγένειας. Αναλύονται στον καθαρό αέρα, μεταβαλλόμενα σε απλούστερα σύνθετα, π.χ. αίμα, υδατώδες υγρό (*Hymna*), ιξώδης ύλη (*Gelatina*) και σχεδόν όλες οι εκκρίσεις των ζώων.

ΠΗΓΗ: Βαρδαλάχου Κωνσταντίνου, *Φυσική Πειραματική...*, Βιέννη 1812, σ. 123.

οξειδία μεταλλικά: [ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] όσα οξειδία συντίθενται από μεταλλικές ουσίες και οξυγόνο, όσο δεν αρκεί για να μετατραπούν σε οξέα. Η εργασία με την οποία εκτελείται η σύνθεση αυτή λέγεται οξείδωση και από τους παλαιούς χημικούς αποτιτάνωση (*Calcinatio*). Όταν το σώμα οξειδώνεται, αυξάνει το βάρος του κατά την αναλογία του απορροφώμενου οξυγόνου.

ΠΗΓΗ: Βαρδαλάχου Κωνσταντίνου, *Φυσική Πειραματική...*, Βιέννη 1812, σ. 124.

οξειδία φυτικά: [ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] συντίθενται από δύο απλά καύσιμα σώματα, π.χ. υδρογόνο και άνθρακα, ενωμένα με τόσο οξυγόνο όσο δεν αρκεί να μετατραπούν σε οξέα, αν όμως προσθέσει κανείς σε αυτά και άλλο οξυγόνο γίνονται φυτικά οξέα. Τέτοια είναι το σάκχαρον, το κόμμι, το άμυλον, κ.α.

ΠΗΓΗ: Βαρδαλάχου Κωνσταντίνου, *Φυσική Πειραματική...*, Βιέννη 1812, σ. 123.

οξείδιον: [ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] το σώμα το οποίο ενώθηκε με τόσο μόνο οξυγόνο, όσο δεν ήταν αρκετό να το μετατρέψει σε οξύ, αλλά το έφερε πλησίον του οξέος. Τα οξείδια διακρίνονται σε φυτικά, ζωικά, μεταλλικά.

ΠΗΓΗ: Βαρδαλάχου Κωνσταντίνου, *Φυσική Πειραματική...*, Βιέννη 1812, σ. 123.

οξέων είδη: [ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] διακρίνονται σε: α) οξέα που έχουν βάση απλή και όχι μεταλλική, όπως ανθρακικό, φωσφορικό, θειικό, νιτρικό, β) οξέα που έχουν βάση απλή και μεταλλική, όπως αρσενικό, τουργεστικό, μολυβδαινικό, χρωμικό, κολομβικό, τανταλικό, γ) οξέα που έχουν βάση άγνωστη, η οποία υποτίθεται απλή, όπως αλικό, χρυσοκολλικό, ρευστικό, δ) οξέα φυτικά με βάση διπλή, π.χ. υδρογονοανθρακώδες: κηκιδικό - gallicum, βεζοϊκό, ηλεκτρικό - saccinicum, μηλικό - malicum, κιτρικό - λειμονικό, οξυδικά - acidules, τεχνητά, οξέα από ζύμωση, ε) οξέα ζωικά, με βάση τριπλή, από παυσίζωο, υδρογόνο, άνθρακα, όπως μεταξοσκωλικό - bombicum, γαλακτικό, στεατικό - sebacicum, λιθικό ή ουρικό, βορωσικό - prusicum.

ΠΗΓΗ: Βαρδαλάχου Κωνσταντίνου, *Φυσική Πειραματική...*, Βιέννη 1812, σ. 130-131.

όξος: [ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] προϊόν οξώδους ζύμωσης. Αναμειγμένο με πολύ ύδωρ, οι χημικοί βρίσκουν τρόπους να το χωρίζουν. Ο Στάλιος το εξέθεσε στο ψύχος, οπότε με την κρυστάλλωση του ύδατος απομένει το όξος υγρό. Η μέθοδος αυτή είναι ατελής, γιατί το όξος περιέχει και ετερογενή σώματα, από τα οποία απαλλάσσεται με απόσταξη. Τότε το όξος γίνεται άχρωμο, διαυγές, με νόστιμη γεύση και οσμή, αλλά και έτσι δεν μπορεί να ονομαστεί οξικό οξύ, δηλαδή τέλειο οξύ του όξους, επειδή απομένουν σε αυτό μερίδια ύδατος. Οι νεότεροι ονομάζουν το οξώδες οξύ ατελές στη συστηματική τους διάλεκτο. Το οξώδες αυτό οξύ έχει συγγένεια με πολλά σώματα. Ενώνεται με φυτικό έμμοονο κάλι μέχρι κορεσμού και σχηματίζει ένα δεύτερο άλας που ονομάζεται κατά την ορολογία της αποθήκης (των φαρμακοποιών) λεπιδωτή γη του ταρτάρου (*terra foliata tartari*), στη δε συστηματική ορολογία των χημικών οξίτης ποτάσσας (*acetis potassae*). Αν ενωθεί με ορυκτό έμμοονο κάλι, νάτρον, τότε το άλας που παράγεται από αυτό ονομάζεται ξηρά λεπιδωτή γη ταρτάρου (*terra foliata tartari sicca*), συστηματικώς δε οξίτης νάτρον (*acetis sodae*), τα οποία αναλύονται από όλα τα ορυκτά οξέα.

ΠΗΓΗ: Γαζή Ανθίμου, *Γραμματική των Φιλοσοφικών Επιστημών...*, τόμ. Β', Βιέννη 1799, σ. 668.

οξύ: [ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] η ένωση του οξυγόνου με τα εμπρήσιμα σώματα. Τα οξέα χαρακτηρίζονται ως όξινα σώματα που έχουν οξύ χυμό. Έχουν συγγένεια με το

ύδωρ, τα περισσότερα διαλυόμενα εκπέμπουν θερμαντικό και με τον τρόπο αυτό γίνονται έμμονα. Όσα είναι ελαστικότερα, χάνουν αυτό το ιδίωμα, όταν ενωθούν με ύδωρ και δεν είναι πλέον πτητικά. Μεταβάλλουν σε κόκκινο τα κυανά υγρά των φυτών, όπως του ηλιοτροπίου και έχουν την κλίση να ενώνονται με γαίες, κάλια και μεταλλικά οξείδια. Όλα τα οξέα είναι σύνθετα από δύο ουσίες. Η μία είναι ιδιαίτερη του οξέος και λέγεται βάση, η άλλη είναι κοινή, δηλαδή το οξυγόνο. Π.χ. το θειικό οξύ αποτελείται από θείο και οξυγόνο. Το θείο είναι η βάση του οξυγόνου.

ΠΗΓΗ: Βαρδαλάχου Κωνσταντίνου, *Φυσική Πειραματική...*, Βιέννη 1812, σ. 125-126.

οξύ ανθρακικόν: [ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ] βαρύτατος αέρας τον οποίο η φύση έκανε περισσότερο για να βλάπτει παρά για να ωφελεί. Ευθύς θανατώνει ζώα και πουλιά. Ελευθερώνεται από ζυμωμένα σταφύλια (*τζίπουρα*) και από σπήλαια της γης. Τον βγάζουμε επίσης με τη χημική τέχνη, ενώνοντας ασβεστομάρμαρο, ύδωρ, θειικό οξύ, κ.λπ. (σημ.: διοξειδίο του άνθρακα.)

ΠΗΓΗ: Πύρρου Διονυσίου του Θεταλού, *Γεωγραφία Μεθοδική Απόσης της Οικουμένης...*, Βενετία 1818, σ. 108.

οξυγόνο: [ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] απλή ουσία που ονομάζεται έτσι διότι γεννά οξέα. Οξύ —όξινο— δεν είναι ποτέ ένα σώμα, αν δεν απορροφήσει οξυγόνο. Χαρακτηριστικά του οξυγόνου είναι ότι μόνο αυτό αποτελεί τα οξέα, προξενεί καύση, αν ενωθεί ή διαλυθεί στο θερμαντικό και στο φως γίνεται το μόνο ρευστό το οποίο διατηρεί τη ζωή — οξυγονικός ή καθαρός ή ζωτικός αέρας. Βρίσκεται διασκορπισμένο στη φύση και αποτελεί το ένα τρίτημόριο της ατμόσφαιρας στην οποία ζουν και τρέφονται τα ζώα και τα φυτά.

ΠΗΓΗ: Βαρδαλάχου Κωνσταντίνου, *Φυσική Πειραματική...*, Βιέννη 1812, σ. 118.

οξυγόνωσις (οξύδωσις): [ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] η ένωση του οξυγόνου με καύσιμο σώμα. Για να ενωθεί το οξυγόνο με κάποιο σώμα, είναι ανάγκη τα συστατικά μέρη του σώματος να έχουν ισχυρότερη εφέλκηση με το οξυγόνο από όση έχουν μεταξύ τους. Αν η φύση δεν συντρέξει στη μείωση της μεταξύ των μορίων των σωμάτων εφέλκησης, πρέπει να μεταχειρισθούμε την τέχνη, η οποία χρησιμοποιεί το θερμαντικό σε όσα σώματα θέλει να ενώσει με το οξυγόνο. Η οξυγόνωση των σωμάτων παρουσιάζει μεγάλη αναλογία με την καύση. Κάθε καύση είναι οξυγόνωση αλλά κάθε οξυγόνωση δεν είναι αναγκαίως καύση.

ΠΗΓΗ: Βαρδαλάχου Κωνσταντίνου, *Φυσική Πειραματική...*, Βιέννη 1812, σ. 119-120.

Οξφόρδιον (Οξονία): [ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ] πόλη της Μεγάλης Βρετανίας, καθέδρα επίσημου σχολείου, με πολλά αξιόλογα καταστήματα παιδείας. (σημ.: Οξφόρδη.)

ΠΗΓΗ: Κούμα Κ.Μ., *Σύνοψις επιστημών δια τους πρωτοπείρους...*, Βιέννη 1819, σ. 175.

οπισθογραφή: [ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ] η μεταβίβαση της ιδιοκτησίας μιας συναλλαγματικής. Ο οπισθογράφων μεταβιβάζει την υπό ιδιοκτησία συναλλαγματική του σε τρίτο. Στην οπισθογραφή δηλώνεται η χρονική στιγμή της μεταβίβασης.

ΠΗΓΗ: Ράκου Θεοδ., *Γαλλικός Εμπορικός Κώδηξ...*, Παρίσι 1820, σ. 49-50.

οπτική: [ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] η επιστήμη των ιδιωμάτων (ιδιοτήτων) των ορατών φαινομένων που δημιουργούνται από το αδιάθλαστο φως.

ΠΗΓΗ: Θεοτόκη Νικηφόρου, *Στοιχεία Φυσικής εκ νεωτέρων συγγραμμάτων*, τόμ. Β', Λειψία Σαξωνίας 1767, σ. 39.

οπτική ακτίς: [ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ] είναι ευθεία γραμμή η οποία προέρχεται από οποιοδήποτε εξωτερικό σημείο και άγεται προς τον οφθαλμό δια μέσου του φωτισμένου αέρα. Περνώντας δια μέσου της κόρης του οφθαλμού και φτάνοντας μέχρι τον δικτυοειδή (αμφιβληστροειδή) χιτώνα, συμβάλλει στο να αντιλαμβανόμεθα τα εξωτερικά αντικείμενα.

ΠΗΓΗ: Ανθρακίτου Μεθοδίου, *Οδός Μαθηματικής...*, τόμ. Γ', Βενετία 1749, σ. 369.

οπτική πυραμίς ή οπτικός κώνος: [ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ] το υπό των αρχικών ακτίνων περιεχόμενο σχήμα. Επειδή οι αρχικές ακτίνες διέρχονται όλες δια του κέντρου του οφθαλμού, συγκλίνουν εκεί και στη συνέχεια διαχωρίζονται, σχηματίζοντας διπλό κώνο ή οπτική πυραμίδα.

ΠΗΓΗ: Ανθρακίτου Μεθοδίου, *Οδός Μαθηματικής...*, τόμ. Γ', Βενετία 1749, σ. 369.

οπτικός άξων: [ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ] η οπτική ακτίνα που πάντοτε διέρχεται δια μέσου της κόρης και των κέντρων όλων των χυμών του οφθαλμού, με την οποία η όραση καθίσταται ευκρινέστερη και τελειότερη.

ΠΗΓΗ: Ανθρακίτου Μεθοδίου, *Οδός Μαθηματικής...*, τόμ. Γ', Βενετία 1749, σ. 369.

ορατική δύναμις: [ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] η ικανότητα του οφθαλμού να βλέπει. Είτε λόγω ατελούς κατασκευής είτε λόγω διαφόρων νοσημάτων ή και με την παρέλευση του χρόνου η ικανότητα αυτή μειώνεται και μερικές φορές εκλείπει ολοσχερώς. Γιατί οι μύωπες βλέπουν καθαρότερα τα πλησιέστερα παρά τα μακρινότερα

αντικείμενα, ενώ οι πρεσβύωπες τα μακρινότερα παρά τα πλησιέστερα. Η μυωπία και η πρεσβυωπία εξαρτάται από το σχήμα των ματιών. Οι μύωπες βλέπουν καθαρότερα τα μακρινά αντικείμενα με κοίλα διοπτήρια (φακούς), ενώ οι πρεσβύτεροι με κυρτά. Άλλοτε ο φακός έχει τέτοια θέση εντός του οφθαλμού, ώστε ο οπτικός άξων που κανονικά διέρχεται δια του κέντρου της κόρης και του υδατώδους και υελοειδούς υγρού, δεν διέρχεται δια του κέντρου αυτής. Τότε η ορατική δύναμη συγχρόμενη διαστρέφεται και οι οφθαλμοί για να δουν, *ατενίζουν πλαγίως*. Άλλη πάθηση είναι να παριστάνεται στον αμφιβληστροειδή διακεκομμένο το είδωλο των ορατών αντικειμένων. Οι νυκτάλωπες μπορούν να βλέπουν μόνο κατά την εσπέρα και οι ημεράλωπες μόνο κατά την μεσημβρία, με πολύ φως. Οι χιτώνες του οφθαλμού υπόκεινται και αυτοί σε ποικίλες παθήσεις. Μία από αυτές είναι ο μέλας καταρράκτης, που οδηγεί σε τυφλότητα και παντελή αορασία. Παθήσεις των υγρών του οφθαλμού και μάλιστα του υδατώδους οδηγούν σε υπόχυμα, που δημιουργεί αμβλυωπία και γλαύκωση, που δημιουργεί αορασία (ανικανότητα όρασης). Σύμφωνα με τους νεότερους το υπόχυμα δεν διαφέρει του γλαυκώματος. Και τα δύο θεωρούνται αποτέλεσμα της σκιερότητας και ξηράνσεως του κρυσταλλοειδούς υγρού. Θεωρούν μάλιστα ως τρόπο θεραπείας του υποχύματος, το οποίο ονομάζουν και καταρράκτη, την άσκηση πίεσης, *τον εκπιεσμόν και την κατάθλιψιν*, όχι στο δέρμα γύρω από την κόρη, αλλά στο κρυσταλλοειδές και την αντεισαγωγή υελοειδούς υγρού, στο μέρος που εκκενώθηκε με πίεση. Παρατηρούν ότι το κρυσταλλοειδές υγρό δεν είναι αναγκαίο στην όραση και για το λόγο αυτό, σε όσες περιπτώσεις το κρυσταλλοειδές αφαιρέθηκε με χειρουργικό όργανο, οι άνθρωποι όχι μόνο δεν στερήθηκαν την αίσθηση της όρασης αλλά με κυρτά διοπτήρια (φακούς) ενώνοντας τις ακτίνες, όπως κάνει και το κρυσταλλοειδές, μπορούν και βλέπουν καθαρά.

ΠΗΓΗ: Θεοτόκη Νικηφόρου, *Στοιχεία Φυσικής εκ νεωτέρων συνεραμισθέντα*, τόμ. Β', Λειψία Σαξωνίας 1767, σ. 30-39.

όρη δευτερογενή ή οριζοντιόστρωτα: [ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ] χαμηλά και μαλακά όρη, που περιέχουν στρώματα κανονικότερα και αλλεπάλληλα και ιδιαίτερες ύλες. Βρίσκονται στους πρόποδες των πρωτογενών ορέων. Τα αρχαιότερα αυτών αποτελούνται από σύμμικτο αμμόλιθο, στον οποίο βρίσκουμε και αποσπάσματα πρωτογενών ορέων. Περιέχουν λιθάνθρακες, σχιστάργιλο, όπου ευρίσκονται ευκρινή αποτυπώματα - εκτυπώματα φυτών από την αρχαιότατη ηλικία της γης. Στα νεότερα δευτερογενή όρη υπάρχουν ερυθρά πετροθραύσματα, μάργα σχιστή, με λειψανα και εκτυπώματα ιχθύων, παχυλεπή τιτανόλιθο, γύψο, δυσώδη τιτανόλιθο, αμμόλιθο.

ΠΗΓΗ: Καπετανάκη Μ., Κ., *Εισαγωγή Γενική της Γεωγραφίας...*, τόμ. Β', Βιέννη 1816, σ. 11-13.

όρη πρωτογενή ή πρωτογόνα: [ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ] τα υψηλότερα όρη της γης που αποτελούν το τοιχώδες υποστήριγμα των μεγάλων και αλλεπάλληλων αυτής μαζών. Συντίθενται από λίθο κοκκωτό (*κοκκόπετρα ή κοκκόλιθα*), που είναι σύνθεση πεδίοσπαθου, κρυσταλλοπυρίτη, στυλναργίλου. Θεωρείται δε αυτός ως ο αρχαιότερος των λίθων, διότι εντός αυτού δεν βρίσκονται ίχνη απολιθωμάτων.

ΠΗΓΗ: Καπετανάκη Μ., Κ., *Εισαγωγή Γενική της Γεωγραφίας...*, τόμ. Β', Βιέννη 1816, σ. 8.

όρη πυρίπνοα, κρατήρες, ηφαίστεια: [ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ] όρη φοβερά στην ακοή και τρομερά στην όραση. Βρίσκονται διασκορπισμένα σε όλη τη γη και σχεδόν πάντοτε σε νησιά ή πλησίον της θάλασσης. Έχουν το σχήμα κώνου με τη βάση προς τη γη και την κορυφή προς τον ουρανό. Στην κορυφή τους υπάρχει ένα χάσμα από το οποίο εκπνέει μόνο καπνός, όταν το ηφαίστειο ηρεμεί. Όταν όμως αρχίζει η δράση του, εντονότατοι κτύποι και τρομακτικές βροντές σείουν όλο το βουνό και μαζί μ' αυτό και την γύρω περιοχή. Η φλόγα του μπορεί να φωτίσει μακριά τους γειτονικούς τόπους, ενώ από το χάσμα εκτινάσσονται πυρωμένη στάχτη και λίθοι, κάποτε και ψάρια, ώστε η μέρα να μεταβάλλεται σε νύχτα και η νύχτα σε μέρα. Από το χάσμα αυτό εξέρχεται μια υπέρμετρος ρευστή πυρώδης ύλη, η λάβα, που καταρρέει ως πύρινος ποταμός, καλύπτοντας πεδιάδες, δρόμους και οικοδομές. Φοβερότεροι κρατήρες είναι της Νότιας Αμερικής, ο καλούμενος Γη του Πυρός, ο Έλκας της Ισλανδίας, η Αίτη της Σικελίας, το Βεζούβιον.

ΠΗΓΗ: Πύρρου Διονυσίου του Θεταλού, *Γεωγραφία Μεθοδική Απόσης της Οικουμένης...*, Βενετία 1818, σ. 37-39.

όρη τριτογενή ή επίκλυστος γη: [ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ] αυτά συνιστούν την πλείστη και αραιότερη επιφάνεια της γης. Σχηματίστηκαν από διαβρώσεις και πλημμύρες από την εμπόδιση της ροής των ποταμών. Τα όρη αυτά δεν γίνονται υψηλά, αλλά γεμίζουν τα προϋπάρχοντα κοιλάματα των δευτερογενών ορέων και βρίσκονται δίπλα σε τάφρους ρυάκων και ποταμών. Γνωστότερα ορυκτά της επικλύστου γης είναι: πώρος πλήρης, πώρος κενός, πισσάνθρακες, πηλός, άμμος, άργιλος κεραμική,

ΠΗΓΗ: Καπετανάκη Μ., Κ., *Εισαγωγή Γενική της Γεωγραφίας...*, τόμ. Β', Βιέννη 1816, σ. 21.

ορθή ανάβασις άστρου: [ΝΑΥΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ] το τόξο του ισημερινού που ορίζεται από δύο σημεία: του πρώτου σημείου του Κριού και του μεσηβρινού ή κύκλου εγκλίσεως του άστρου.

ΠΗΓΗ: Ρώμπαππα Θεοδοσίου, *Μαθήματα της Ναυτικής Επιστήμης...*, τόμ. Α', Βονωνία της Ιταλίας 1806, σ. 157.

ορθοί κύκλοι σφαιράς: [ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ] όσοι κύκλοι σχηματίζουν ορθή γωνία με τον Ισημερινό. Είναι οι δύο Κόλουροι, ο Μεσημβρινός και Ορθός Ορίζων.

ΠΗΓΗ: Νοταρά Χρυσάνθου, *Εισαγωγή εις τα γεωγραφικά και σφαιρικά*, Παρίσι 1716, σ. 16.

ορθόν ημίτονον: [ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ] ευθεία γραμμή μικρότερη της ημιδιαμέτρου (ακτίνας) κύκλου, που άγεται κάθετα από κάποιο σημείο της περιφέρειας του κύκλου επί της δια του κέντρου (ακτίνας στο άλλο άκρο του τόξου).

ΠΗΓΗ: Ανθρακίτου Μεθοδίου, *Οδός Μαθηματικής...*, τόμ. Β', Βενετία 1749, σ. 394.

ορθόν ημίτονον: [ΝΑΥΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ] η κάθετη γραμμή που άγεται από το άκρο ενός τόξου στην ημιδιάμετρο η οποία περνά από την άλλη άκρη του ίδιου τόξου. Αυτό ονομάζεται και απλώς ημίτονον του τόξου ή ημίτονον της γωνίας η οποία βαίνει (μετρείται) στο ίδιο τόξο.

ΠΗΓΗ: Ρώμπαππα Θεοδοσίου, *Μαθήματα της Ναυτικής Επιστήμης...*, τόμ. Α', Βονωνία της Ιταλίας 1806, σ. 26.

ορίζων: [ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ] ένας από τους μεγάλους κινητούς κύκλους της ουράνιας σφαιράς, που θεμελιώνεται σε δύο πόλους κινητούς, το Ζενίθ και Ναδίρ, δηλαδή σε δύο κινητά σημεία. Αυτός χωρίζει τη σφαίρα του παντός σε δύο ημισφαίρια, ίσα σε κάθε εποχή και τόπο, το ένα απάνω εις την Γην και φαινόμενον, το άλλο από κάτω εις την Γην (στο κάτω μέρος της γης) και κρυπτόμενον. Λέγεται ορίζων, γιατί από αυτόν προσδιορίζεται το τι μπορούμε να παρατηρήσουμε. Ο ορίζων είναι διπλός: α) αστρονομικός και μαθηματικός ή λογικός και τω λόγω θεωρητός, β) αισθητός και φυσικός.

ΠΗΓΗ: Νοταρά Χρυσάνθου, *Εισαγωγή εις τα γεωγραφικά και σφαιρικά*, Παρίσι 1716, σ. 17.

ορίζων αισθητός, φυσικός: [ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ] η γραμμή που βλέπουν τα μάτια μας, αν περιστρέψουμε το βλέμμα μας τριγύρω, όταν δεν υπάρχει κανένα εμπόδιο στην όρασή μας. Δεν περνά από το κέντρο της γης, όπως ο αστρονομικός, αλλά από την επιφάνειά της, τέμνοντας τον κόσμο σε δύο άνισα μέρη και όχι σε ίσα, όπως ο αστρονομικός. Οι ορίζοντες αναλόγως της θέσεώς τους διακρίνονται σε ορθούς, λοξούς, παράλληλους.

ΠΗΓΗ: Νοταρά Χρυσάνθου, *Εισαγωγή εις τα γεωγραφικά και σφαιρικά*, Παρίσι 1716, σ. 17.

ορίζων αστρονομικός: [ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ] ο ορίζων που περνά από το κέντρο της γης, το κέντρο του κόσμου και φτάνει ως τη σφαίρα των απλανών αστέρων ξεχωρίζοντας όλο τον κόσμο σε δύο μέρη ίσα. Έτσι καθώς εκτείνεται στο άπειρο, μη μπορώντας

να θεωρηθεί από τα μάτια μας, μόνο με του νου είναι κατανοητός και γι' αυτό λέγεται ληπτός ή νοητός.

ΠΗΓΗ: Νοταρά Χρυσάνθου, *Εισαγωγή εις τα γεωγραφικά και σφαιρικά*, Παρίσι 1716, σ. 17.

ορίζων λοξός: [ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ] ο ορίζων που πέφτοντας στα διάφορα μέρη του Ισημερινού, τον τέμνει κατά λοξές γωνίες, το ένα μέρος του Κόσμου (σύμπαντος) υψώνοντας, το άλλο χαμηλώνοντας. Σε όποια μέρη βρίσκεται ο ορίζων αυτός, σε εκείνα και ο ήλιος και τα άστρα ανεβαίνουν και κατεβαίνουν με πλάγια κίνηση. Τέτοιο ορίζοντα έχουν όσοι κατοικούν είτε προς βορινά μέρη είτε προς νότια και προς εκείνους και το ύψωμα του πόλου είναι λιγότερο από 90 μοίρες.

ΠΗΓΗ: Νοταρά Χρυσάνθου, *Εισαγωγή εις τα γεωγραφικά και σφαιρικά*, Παρίσι 1716, σ. 18-19.

ορίζων ορθός: [ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ] ο ορίζων που περνά από τους πόλους του Κόσμου (σύμπαντος) και έχει τους πόλους του πάνω στον Ισημερινό, τον οποίο και τέμνει κατά ορθές γωνίες. Τέτοιο ορίζοντα έχουν όσοι κατοικούν κάτω από τον Ισημερινό.

ΠΗΓΗ: Νοταρά Χρυσάνθου, *Εισαγωγή εις τα γεωγραφικά και σφαιρικά*, Παρίσι 1716, σ. 17.

ορίζων παράλληλος: [ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ] ο ορίζων που έχει τους αυτούς πόλους με τους πόλους του Παντός (σύμπαντος) και τέτοιος είναι ο Ισημερινός, ο οποίος χωρίζει τη σφαίρα. Τέτοιο ορίζοντα έχουν όσοι κατοικούν ανάμεσα στους πόλους, αν βέβαια είναι δυνατό να κατοικηθεί ένα τέτοιο μέρος λόγω της μεγάλης ψυχρότητάς του.

ΠΗΓΗ: Νοταρά Χρυσάνθου, *Εισαγωγή εις τα γεωγραφικά και σφαιρικά*, Παρίσι 1716, σ. 19.

ορμέμφυτον ή ένστικτον: [ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] η ιδιότητα ή δύναμη των ζώων εξ αιτίας της οποίας αυτά κινούνται προς κάτι, χωρίς εξωτερική προσβολή και ενδιάθετη επιθυμία. Ορμέμφυτο είναι εκείνο το οποίο αν και είναι αόρατο κατά τη γέννηση του ζώου, όμως δεν παύει να γίνεται ψηλαφητό, αφού τα μέλη του ζώου αποκτήσουν κάποια ανάπτυξη και δύναμη. Έτσι βλέπουμε κλίσεις και ορέξεις στα ζώα, οι οποίες δεν υπήρχαν προηγουμένως ούτε είχαν ποτέ παρατηρηθεί, πράγμα που σημαίνει ότι αυτές ήταν προσχεδιασμένες κατ' αυτή τη διαμόρφωση του εμβρύου στον εγκέφαλό του. Έτσι ενυπάρχει στον άνθρωπο κάποια ροπή και έμφυτη κλίση στο να μαθαίνει και η οποιαδήποτε βία αδυνατεί να την οπισθοδρομίσει ή να τη μηδενίσει. Γίνεται όμως η κλίση αυτή ορατή όχι κατά τη γέννηση αλλά μετά παρέλευση κάποιου χρόνου. Ορμέμφυτο είναι οι νέες διαθέσεις και νέες κλίσεις στα ζώα, ευθύς μόλις τα γεννητικά τους μόρια αρχίζουν τη λειτουργία τους, χωρίς να έχει προηγηθεί κάποια γνώση ή διδασκαλία, η άμετρος αγάπη των μητέρων προς

τα τέκνα τους, η μετακίνηση των ιχθύων που κατοικούν σε ένα μέρος, σε καιρό τεκνογονίας, σε άλλο και η επιστροφή τους μετά το γέννα στην αρχική τους κατοικία. Η αιτία του ορέμφυτου δεν είναι γνωστή στους ανθρώπους.

ΠΗΓΗ: Βενιαμίν Λεσβίου, *Στοιχεία της Μεταφυσικής*, Βιέννη 1820, σ. 360-363.

όροι του λόγου ή της σχέσεως: [ΝΑΥΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ] δύο αριθμοί ή ποσότητες γενικά τις οποίες συγκρίνουμε μεταξύ τους.

ΠΗΓΗ: Ρώμπαππα Θεοδοσίου, *Μαθήματα της Ναυτικής Επιστήμης...*, τόμ. Α', Βονωνία της Ιταλίας 1806, σ. 36.

όρος: [ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] τα πράγματα τα οποία απλώς συλλαμβάνουμε με τη διάνοια φανερώνονται με φωνές (ονόματα), π.χ. η φωνή ουρανός φανερώνει το πράγμα εκείνο που είναι στολισμένο με τον ήλιο και τους αστέρες. Οι φωνές αυτές λέγονται όροι και είναι τα στοιχεία από τα οποία γίνεται ο συλλογισμός. Ο όρος σημαίνει μέρος και άκρον της προτάσεως (*Αριστοτέλης, Αναλυτικά Πρότερα, Βιβλίο α', Κεφ. α'*). Σαφέστερα όρος είναι αυτό στο οποίο διαλύεται και χωρίζεται η πρόταση, όπως υποκείμενο, κατηγορούμενο. Π.χ. στην πρόταση *Πέτρος εστί άνθρωπος*, οι φωνές *Πέτρος, άνθρωπος*, είναι όροι της πρότασης και ως άκρα περικλείουν την πρόταση. Η φωνή *εστί* δεν είναι όρος αλλά σύνδεσμος των όρων, δια του οποίου ενούται το υποκείμενο με το κατηγορούμενο. Αυτό θεωρείται σημείο αποφάσεως (αρνήσεως) ή καταφάσεως των προτάσεων. Υποκείμενο είναι η φωνή εκείνη περί της οποίας λέγεται άλλη φωνή. Κατηγορούμενο είναι η φωνή εκείνη που λέγεται περί του υποκειμένου, όπως στο παράδειγμα. Το υποκείμενο λέγεται ύλη λογική, διότι έχει ανάγκη από σαφήνεια, το κατηγορούμενο λέγεται μορφή λογική, διότι προσδιορίζει και σαφηνίζει τι είναι ή τι δεν είναι το υποκείμενο. Ομοίως οι πλάγιες πτώσεις, τα επιρρήματα δεν είναι όροι, αλλά πάθη, διορισμός και προσθήκες των όρων, με τα οποία διορίζονται οι όροι με τη μία ή την άλλη σημασία.

ΠΗΓΗ: Δαμωδού Βικεντίου Κεφαλληνιέως, *Επίτομος Λογική κατ' Αριστοτέλην και Τέχνη Ρητορική κοινή φράσει συντεθείσα*, Βενετία 1759, σ. 28-31.

Οττεντότων Χώρα: [ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ] μέρος στη νότια άκρη της Αφρικής. Η γη τους είναι πετρώδης και δασώδης. Οι κάτοικοί της *ρυπαροί Οττεντότοι. Περιπατούν γυμνοί και κατοικούν σε κινητές καλύβες. Η γλώσσα τους τραχύτατη. Στη μεσημβρινή άκρη της υπάρχει το Ακρωτήριο της Χρυσής Ελπίδος και η πόλη Κάπο.*

ΠΗΓΗ: Κούμα Κ.Μ., *Σύνοψις επιστημών δια τους πρωτοπείρους...*, Βιέννη 1819, σ. 207.

Ουγγαρία: [ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ] χώρα εύφορη, με σημαντική παραγωγή οίνου —*τοκάι οί-*

νος κάλλιστος— με πλήθος θηράσιμων ζώων και πολλά μεταλλεύματα, όπως χρυσό, άργυρο, χαλκό, υδράργυρο. Διαιρείται στο Βασίλειο της Ουγγαρίας, το Πριγκιπάτο της Τρανσυλβανίας, το Βασίλειο της Σκλαβονίας, της Κροατίας, της Βόσνης, της Σερβίας και Δαλματίας. Σημαντικές πόλεις το Πρέσβουργον (*Prosbourg*), Πέστον (*Pest*), η Τεμεσβαρία (*Temeswar*), η Βούδα (*Buden*), το Κολοσβάριον (*Coloswar*), το Καρλοστάδιον (*Carlestad*), η Βελγράδα (*Belgrade*), η Νήσσα ή Νέσος ή Νησίς ή Νήσι (*Nisse*), το Ραγούσιον (*Raguse*).

ΠΗΓΗ: Θεοτόκη Νικηφόρου, *Στοιχεία Γεωγραφίας...*, Βιέννη 1804, σ. 197-201.

Ουϊνδοβόνα, Βιέννα: [ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ] Βιέννη.

ΠΗΓΗ: Κούμα Κ.Μ., *Σύνοψις της παλαιάς γεωγραφίας...*, Βιέννη 1819, σ. 143.

ουράνιον: [ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] ημιμέταλλο, υπόλευκο, εύθραυστο ακόμη και με το χέρι, σκληρό κάτω από τη σφύρα και μετρίως αναλυτό από το πυρ. Έλαβε το όνομά του από τον νέο πλανήτη Ουρανό. Βρίσκεται πάντοτε ως κίτρινο οξύ. Είναι το ελαφρότερο μέταλλο. Όλα τα οξεία το διαλύουν. Η χρήση του παραμένη άγνωστη.

ΠΗΓΗ: Βαρδαλάχου Κωνσταντίνου, *Φυσική Πειραματική...*, Βιέννη 1812, σ. 260-261.

ουρανομετρία: [ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ] εξετάζει τους ουρανούς και τα άστρα που κινούνται σ' αυτούς και περιλαμβάνει: α) Τη γνώση των φαινομένων και παρατηρήσεων που θεωρούνται αρχές της ουρανομετρίας. β) Τη σφαιρική, η οποία αποδεικνύει την κίνηση του παντός και των αστέρων δι' ενός αισθητού οργάνου, δηλαδή της στερεάς, κυκλικής ή κρικωτής σφαίρας. γ) Τα διάφορα συστήματα και τις υποθέσεις που επινοήθηκαν από τους μαθηματικούς, για να αποδείξουν τους λόγους και τις αιτίες των διαφόρων κινήσεων των ουρανίων σωμάτων. δ) Την αστρονομία, η οποία περιέχει την μετρική μέθοδο των αποστάσεων και των μεγεθών, ακόμη και την αποτύπωση των κινήσεων, μέσω των οποίων προσδιορίζεται επακριβώς η τωρινή και μελλοντική θέση των αστέρων. ε) Την αστρονομική επιπεδογραφία, στην οποία διαγράφονται οι εκλείψεις, οι τάξεις, οι κινήσεις και άλλες ιδιότητες των αστέρων προβαλλόμενες σε επίπεδο.

ΠΗΓΗ: Νοταρά Χρυσάνθου, *Εισαγωγή εις τα γεωγραφικά και σφαιρικά*, Παρίσι 1716, σ. 2.

ουρανόσ: [ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ] η σύστασή του δεν είναι γνωστή. Δεν είναι δηλαδή εξακριβωμένο αν είναι πυρ, αέρας, ύδωρ ή μίγμα από τα τέσσερα στοιχεία, ρωώδης ή στερεός ή κάποια άλλη ουσία διαφορετική. Το σχήμα του το φανταζόμαστε ως σφαίρα, όχι γιατί υπάρχουν αποδείξεις, αλλά επειδή από την αίσθηση και την κοινή

υπόληψη έχουμε έτσι πεισθεί. Τη σφαίρα αυτή τη θεωρούμε εξ ολοκλήρου πλήρη ή εν μέρει πλήρη με αέρα.

ΠΗΓΗ: Θεοτόκη Νικηφόρου, *Στοιχεία Γεωγραφίας...*, Βιέννη 1804, σ. 8.

ουσία: [ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] κατά τον Αριστοτέλη, ουσία είναι αυτό το οποίο αποτελεί αίτιο του είναι. Κατά τον Δαμασκηνό ουσία είναι πράγμα αυθύπαρκτο, που δε χρειάζεται κάτι άλλο για να υπάρξει. Κατά τον Αριστοτέλη, ουσία πρώτη είναι η καθ' εαυτή υπάρχουσα. Δευτέρα ουσία είναι τα γένη και είδη στα οποία, ως υπόστρωμα, βρίσκονται οι πρώτες ουσίες. Κατά το Γεράσιμο (Βλάχο) ουσία κοινή είναι ο ορισμός του πράγματος, μερική ο λόγος που δεν γνωρίζει στον εαυτό του την ύπαρξη του ουσιώδους παντός. Υλική ή και φυσική ουσία είναι η εξ ύλης και είδους αποτελούμενη. Άυλη αυτή που χωρίζεται από κάθε ύλη. Μεταφυσική αυτή που συνίσταται εκ γένους και διαφοράς.

ΠΗΓΗ: Βλάχου Γερασίμου, *Αρμονία οριστικής των όντων...*, Βενετία 1661, σ. 65.

ουσία: [ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] το όνομα έχει δύο σημασίες. α) Δηλώνει τη φύση και το είναι του πράγματος και με τον τρόπο αυτό η ουσία χρησιμοποιείται και για τα συμβεβηκότα, επειδή και τα συμβεβηκότα έχουν φύση και είναι. β) Δηλώνει μερικό τρόπο του υπάρchein και με τον τρόπο αυτό η ουσία θεωρείται ως πρώτη κατηγορία. Επομένως τα πράγματα υπάρχουν με δύο τρόπους, είτε καθ' εαυτά, ανεξάρτητα δηλαδή από κάποιο υποκείμενο, ως ουσίες, π.χ. Άγγελος, άνθρωπος, δένδρο, ζώο, κ.α. είτε έχουν την ύπαρξη σε κάποιο υποκείμενο, ως συμβεβηκότα, π.χ. υγεία, αρετή, ευμορφία, σοφία, κ.α. οπότε είναι συμβεβηκότα, διότι δεν έχουν ύπαρξη ανεξάρτητη από την ύπαρξη του ανθρώπου. Η ουσία διαιρείται σε κοινή (γένη) και ενική (άτομα). Η ουσία δεν επιδέχεται μείωση ή αύξηση. Μία ουσία καθ' εαυτή δεν έχει ενάντια της κάποια άλλη παρά μόνο δια μέσου των ποιοτήτων και συμβεβηκόντων της. Π.χ. το ύδωρ ως ουσία δεν αντιμάχεται τη φωτιά, αλλά τα συμβεβηκότα του ύδατος και του πυρός εμπεριέχουν την αντίθεση. Η ουσία διαιρείται σε σωματική (σώμα) και ασώματον (πνεύμα). Το σώμα είναι ή έμψυχον και λέγεται ζων ή άψυχον. Το έμψυχον διαιρείται σε αισθητικόν και αναίσθητον. Το αισθητικόν είναι το ζώνον που διαιρείται σε λογικόν και άλογον. Το λογικόν είναι ο άνθρωπος, ο οποίος δεν διαιρείται σε άλλα είδη αλλά μόνο σε άτομα. Οι διαλεκτικοί διαιρούν και διατάσσουν με τέτοιο τόπο την ουσία, για να γνωρίσει καθένας το γενικότατο και επάλληλο γένος, το υπάλληλο και ειδικότατο είδος και τα άτομα. Η ουσία, κατά τη θεώρηση αυτή, είναι το γενικότατο και υπέρτατο γένος, διότι δεν έχει άλλο πάνω από αυτή. Το σώμα το ζων και το ζώνον είναι τα υπάλληλα γένη και είδη. Ο άνθρω-

πος είναι το ειδικότατον είδος, από το οποίο ακολουθούν τα άτομα. Π.χ. Πέτρος, Ιωάννης, όπως φαίνεται και στο λεγόμενο δένδρο του Πορφύριου, δηλαδή το σχήμα που προέκυψε από τη διάταξη των κατηγοριών που ο Πορφύριος έκανε.

ΠΗΓΗ: Δαμωδού Βικεντίου Κεφαλληνιεύς, *Επίτομος Λογική κατ' Αριστοτέλην και Τέχνη Ρητορική κοινή φράσει συντεθείσα*, Βενετία 1759, σ. 69-72.

ουσία κενού διαστήματος: [ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] κατά τους Μόρο, Νεύτωνα, Κλάρκιο η ουσία του κενού διαστήματος είναι ο Θεός. Ο Μόρος θεωρεί ότι στον άπειρο αυτό ενδότερο τόπο ταιριάζουν όσα αποδίδονται από τους μεταφυσικούς στο πρώτιστον (το Θεό): το ένα, το απλόν, το ακίνητον, το αιώνιον, το πεπληρωμένον, το ανεξάρτητον, το αφ' εαυτού υπάρχειν, το καθ' εαυτό υφίστασθαι, το αδιάφθαρτον, το αναγκαίον, το άπειρον, το άκτιστον, το απεριγραπτον, το ακατάληπτον, το πανταχού παρείναι, το ασώματον, το διά πάντα διήκειν και πάντα συνέχειν, το είναι κατ' ουσίαν, ον ενεργεία, η άκρατος εντελέχεια. Ο Νεύτων θεωρεί ότι ο Θεός είναι αιώνιος, άπειρος, τα πάντα γνωρίζων και τα πάντα δυνάμενος, ο οποίος διαμένει απ' αιώνος εις αιώνα και από απείρου εις άπειρον, διευθύνοντας τα πάντα και γνωρίζοντας πάντα τα γινόμενα και τα δυνάμενα να γνωστούν. Παραπλήσια προς αυτά αναφέρει και ο Κλάρκιος στο σύγγραμμά του περί της υπάρξεως και των προσόντων Θεού και στις επιστολές του προς το Λεϊβνίτιο. Αυτοί όμως που ορίζουν το θείο ως ουσία του διαστήματος εκτραχηλίζονται σε τόσο άτοπες θέσεις, ώστε υποθέτουν το θείο ως ουσία της ύλης. Και είναι να απορεί κανείς που ο Κλάρκιος διά των θέσεών του αυτών, που τόσο πλησιάζουν το δόγμα του Σπινόζα, νομίζει ότι ανέτρεψε το του Σπινόζου φρόνημα. Η ουσία του διαστήματος δεν είναι η ουσία του Θεού, η ουσία του αιωνίου όντος. Και όλα όσα οι Μόρος, Νεύτων, Κλάρκιος, Ραφσώνιος και άλλοι, προ πάντων δε οι Άγγλοι φιλόσοφοι υπέθεσαν για το διάστημα, είναι ιδιότητες ενός φαντασιώδους και επίπλαστου όντος, όπως παρέδωσαν οι Ωββέσιος, Λεϊβνίτιος, Ουόλφριος και πάντες οι γύρω από τον Καρτέσιον. Το διάστημα, το οποίο ονομάζουν κενό, δεν είναι στην πραγματικότητα τίποτε άλλο παρά έκταση σωματική, πολύ λεπτή και ρωώδης, η οποία διαφεύγει της αφής και κάθε άλλης αίσθησης, όπως αυτή που παρατηρήθηκε στο κενό του Βοϋλίου. Συνίσταται δε από πολύ λεπτά μόρια, διακεκριμένα μεταξύ τους. Όμως πρώτιστο κεφάλαιο της θεολογίας των Χριστιανών είναι ότι η φύση του Θεού είναι εντελώς ακατάληπτη από τους ανθρώπους. Το ότι ο Θεός είναι απέραντος και πανταχού παρών και φρονούμε και πιστεύουμε. Αλλά ότι στην ύλη συνδιαχωρεί το θείο και συνεκτείνεται, ούτε της ύλης ουσία αποτελεί ούτε σύμφωνο με την πίστη μας είναι. Έτσι λοιπόν δεν γνωρίζουμε με ποιο τρόπο ο Θεός είναι πανταχού παρών, αν και γνωρίζουμε ότι ενεργεί δια πάντων, κινεί και συνέχει τα πάντα. Όμως το να προσπαθούμε να πλη-

σιάσουμε τα απορρητότερα, των οποίων η γνώση είναι για τον άνθρωπο ανέφικτη, αποτελεί θρασύτητα και απονοίας προφανές τεκμήριον.

ΠΗΓΗ: Βουλγάρεως Ευγενίου, *Γενουησίου Στοιχεία της Μεταφυσικής...*, Βιέννη 1806, σ. 61-63.

ουσία μεταφυσικώς: [ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] εκείνο το οποίο πρώτο και γενικότερο μπορούμε να γνωρίσουμε στο ον. Αποτελεί κυριότερη ιδιότητα της υπόστασης στην οποία ανάγονται και όλες οι υπόλοιπες ιδιότητες. Αυτή περιέχει το λόγο όλων όσων πραγματικά υπάρχουν στο ον ή είναι δυνατόν να ενυπάρχουν σ' αυτό. Όλοι οι φιλόσοφοι αποδέχονται την ιδέα αυτή και μόνο φαινομενικά διαφέρουν οι ορισμοί τους.

ΠΗΓΗ: Παμπλέκη Χριστόδουλου, *Περί Φιλοσόφου, Φιλοσοφίας...*, Βιέννη 1786, σ. 315-318.

ουσία σώματος: [ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] ο όρος έλαβε διαφορετικές σημασίες στις διάφορες φιλοσοφικές θεωρήσεις του. Για τους καρτεσιανούς η ουσία του σώματος ταυτίζεται με την έκταση, πράγμα ψευδές, γιατί η ύπαρξη της έκτασης έτσι προϋποτίθεται εξ ανάγκης (βλ. *Κλάρκιος, Επισημειώσ. Εν τη Φυσική Ρωαουλτ.* Κεφ. 7, π. 8). Έκταση χωρίς ύλη άλλωστε είναι δυνατό να φανταστούμε και με το νου μας. Από την ουσία εκβλαστώνει σαν από πηγή κάθε ιδιότητα του σώματος. Αλλά αν από την έκταση εξαρτάται το ότι τα σώματα είναι δεκτικά σχημάτων και διαιρέσεως, δεν μπορεί να εξαρτηθεί από αυτήν και η δύναμη με την οποία αυτά είναι αδρανής, ούτε η βαρύτητα ούτε η προς κίνηση και ηρεμία, τάση που εκ φύσεως έχουν ή η εφελκυστική δύναμη την οποία πολλοί εισάγουν στη φύση (*Μουσχημβροέκ. Φυσικ.* Κεφ. Δ', π. 18). Για τον Γασσένδο η θεώρηση του υλικού σώματος στηρίζεται στις θεωρίες των Δημοκρίτου και Επικούρου, που εντοπίζουν τη φύση των σωμάτων στη στερεά έκταση, την πλήρη και παχεία, αντιδιαστείλοντάς τη προς τα κενά της ύλης διαστήματα. Όμως το παχύ και το ογκώδες δεν είναι άυταρκες για τη σύσταση της ουσίας των σωμάτων. Διότι από το ένυλο και πλήρες δεν εκβλαστώνουν ιδιότητες των σωμάτων, όπως η εφελκυστική δύναμη και η αδράνεια, κ.α. Και αν θεωρήσουμε ότι η ενυλότης υπάρχει σε κάποια ουσία ως υποκείμενο, δεν προσδιορίζεται ωστόσο με αυτήν η ουσία, διότι το παχύ, ένυλο και ογκώδες δεν παρεμφαίνει τη φύση του σώματος. Για όσους ακολουθούν τη θεωρία των Leibniz, Wolff, η έκταση, η ενεργητική και η παθητική δύναμη συνιστούν τη ουσία των σωμάτων. Και η μεν έκταση κείται στη συνάθροιση των απλουστάτων στοιχείων των ελάχιστα εκτεταμένων, η δε κατ' ενέργεια δύναμις βρίσκεται σε κάθε σώμα και είναι κοινή σε όλα τα μέρη της ύλης ενυπάρχουσα, αρχή του κινείν και η παθητική δύναμη, είναι αυτή με την οποία κάθε σώμα και μέρος του σώματος εκ φύσεως ανθίσταται στην κίνηση του άλλου, την οποία ο Κέπλερος ονόμασε *vim inertia* (*αδρανία*).

Όμως δεν υπάρχει ούτε πολλαστημόριον της ύλης, άμοιρον της αρχής του κινείν, της μυριαχώς ποικιλλομένης την δύναμιν και την εν μέρεσι προς άλλα διαφοράν συνιστώσης. Δει γαρ ως ο εκείνων λόγος, έκαστον ύλης μέρος διαφέρειν άλλου παντός, και δύο ταυτά κατά πάντα αλλήλοις εν τω παντί όμοια είναι αδύνατον (βλ. Φυσιολογικάς Εισηγήσεις Της Φιλοσόφου του Καστελλέτ, Κεφ. Η', Περί φύσεως των σωμάτων). Η θεωρία αυτή δύσκολα μπορεί να γίνει δεκτή. Η αρχή της κινήσεως και ηρεμίας, όπως είναι στη φύση και ο Αριστοτέλης την έχει εν γένει ορίσει, φαίνεται να υποθέτει την ύλη. Αλλά το είναι της αρχής αυτής δεν αναπτύσσεται ακριβώς και μένει εν αφανεί η φύσις του σώματος. Έτσι λοιπόν με ευχαρίστηση θα ομολογήσουμε με τον Μουσχεμβροέκιο ότι δεν μπορούμε να γνωρίσουμε με ακρίβεια την ουσία των σωμάτων και αν μπορέσουμε να τη γνωρίσουμε, αυτό θα είναι εκ των υστέρων και όχι εκ των προτέρων, με τους παραγωγικούς συλλογισμούς της γεωμετρίας. Από τις ιδιότητες των σωμάτων, σύμφωνα με τις υπάρχουσες γνώσεις μας, κάποιες θεωρούνται αμετάβλητες, καθολικές και ουσιώδεις ποιότητες των όντων: έκταση, παχύτης, αδράνεια, δεξιότης προς κίνηση και προς ηρεμία, σχήμα, οι οποίες δεν επιδέχονται αύξησις ή μείωσις. Σ' αυτές θα πρέπει να προστεθούν η βαρύτης και η εφελκυστική δύναμη και κάποιες μεταβλητές, όπως το αντανακλαστικόν, το ρώδες, το αντίτυπον, το χρώματος ευμοιρίν, η θερμότης, η ψυχρότης, το έγχυμον, το άχυμον, το άοσμον, το ένηχον, το άνηχον, η σκληρότης, το ελατήριον. Το ίδιο μεταφυσικά παρουσιάζεται η ύλη στον Πλάτωνα, ο οποίος εισήγαγε τρεις αρχές για την ερμηνεία του κόσμου: το Θεό - νου, την ύλη (υποκείμενον πρώτον γενέσει και φθορά), την ιδέα (ουσία ασώματος, εν τοις νοήμασι και ταις φαντασίαις του Θεού). Οι περί Πλάτωνα θεωρούν ότι ο κόσμος δεν είναι προϊόν αυτόματου, δεν προέρχεται μόνο από κάτι (ύλη) αλλά και υπό τινος (ος νους εστί ο Θεός) και σύμφωνα προς κάτι έγινε (ιδέα). Τεκταίνεται τον κόσμον ο δημιουργός νους εκ της ύλης αιωνίως προϋφεστώς ανειδεούς και άμόρφου και υπ' αυτού εν χρόνω είδος τε και μορφήν καλλίστην λαχούσης, προς την εν αυτώ ιδέαν αντίτυπον. Η άποψη όμως ότι η ύλη τίθεται απ' αιώνος είναι άτοπος κατά την ορθώς φρονούσα φιλοσοφία. Μεταφυσικώς συλλαμβάνεται έτσι η ύλη και αναδέχεται όλα τα είδη, η ίδια όμως είναι άμορφος, άποιος (χωρίς ποιότητες), ανειδεος (χωρίς μορφή), χωρίς δικό της σχήμα, χωρίς να είναι ποιότητα και σώμα ή ασώματος, δυνάμει σώμα και δυνάμει ασώματος. Και ως τέτοια ούτε με το νου μπορεί να γίνει αντιληπτή, ούτε με τη δύναμη της φαντασίας. Ο Αριστοτέλης, απέχοντας από αλληγορίες και αινίγματα, εισήγαγε μια απλούστερη δοξασία περί των αρχών του κόσμου, αναφέροντας ως τέτοιες τρεις: Ύλην, Εντελέχειαν, Στέρησιν. Ορίζεται δε στον Αριστοτέλη η ύλη μη είναι τι, ούτε ποσόν, ούτε ποιόν. Κάθε ον παίρνει μορφή από την ανειδεή και εντελώς άμορφη ύλη. Ορίζεται όμως αυτή θετικώς ως το πρώτον υποκείμενον εξ ου ενυπάρχοντος καθ'

αυτό, και μη κατά συμβεβηκός, γίνεται τι και εις ο έσχατον το φθειρόμενον αναλύεται. Και ονομάζεται πρώτον υποκείμενον σε αντιδιαστολή προς τη δεύτερη ύλη από την οποία προέρχονται τα τεχνητά σώματα. Ο Αριστοτέλης διακρίνει την ύλη και το είδος, το ποιούν αίτιο (κινητική αιτία) και το τελικό αίτιο (το σκοπό για τον οποίο γίνεται κάτι). Είναι επομένως η ύλη κρείττων γενέσεως και φθοράς, διότι δεν υπάρχει κάτι άλλο πρότερο από το οποίο θα μπορούσε να γεννηθεί, ούτε κάτι ύστερο στο οποίο θα μπορούσε να αναλυθεί. Δεν είναι τίποτε άλλο παρά σώμα που νοείται με αφαίρεση κάθε μορφής και το οποίο γεννήθηκε εκ φύσεως να δέχεται κάθε μορφή. Είναι η δύναμη να μετασχηματίζεται προς πάντα τα φυσικά των ειδών, που είναι αντιληπτά με την αίσθηση, γι' αυτό και ονομάζεται από τους Πλατωνικούς, που έχουν ως προς αυτό ανάλογες με τους Αριστοτελικούς αντιλήψεις, *εκμαγείον και πανδεχές και τιθήνη και μήτηρ και χώρα*. Το δε είδος είναι η δεύτερη κατά τον Αριστοτέλη αρχή, και ενώ η πρώτη ύλη αποτελεί *ψιλήν δύναμιν*, το είδος είναι *άκρατος εντελέχεια*. Κατά τον Ναζιανζηνό το είδος θεωρείται ως *κάλλος εκμορφουμένης ύλης*. Λόγος του τι ην είναι, ήτοι ουσίας καθ' ην τοιούτον εστί το ον και κατ' άλλους *εντελέχεια ή ενέργεια ή τελείωσις πρώτη*, *τελειούται γαρ δι' αυτού η ατελής ύλη και από του δυνάμει επί το ενεργεία μετακαλείται, πολλών δυνάμεων προς το ποικίλως ενεργείν πλουτούσα*. Ο Λεύκιππος, ο Δημόκριτος και πολύ αργότερα ο Επίκουρος ανέστησαν το περί ατόμων και κενού δόγμα, που αποδίδεται σε κάποιο Φοίνικα Μόσχον προ των γεγονότων της Τρωικής μάχης. Τα άτομα θεωρούνται άπειρα ως προς το πλήθος και το κενό άπειρο ως προς το μέγεθος. Τα άτομα είναι σώματα λόγω *θεωρητά, αμέτοχα κενού, αγέννητα, αΐδια, άφθαρτα, άθραυστα, αναλλοίωτα*. Κατά τον Επίκουρο τρία είναι τα χαρακτηριστικά τους: *σχήμα, μέγεθος, βάρος*. Κατά το Δημόκριτο δύο: *μέγεθος και σχήμα*. Είναι δε τα σχήματα των ατόμων περιληπτά (κατανοητά), όχι άπειρα, διότι δεν είναι ούτε αγγιστροειδή ούτε τριακωνοειδή ή κρικοειδή, γιατί τα σχήματα είναι εύθραυστα και τα άτομα είναι απαθή, άθραυστα. Κατ' άλλους τα σχήματα των ατόμων φέρονται απεριληπτα και άπειρα, θεωρώντας ότι άλλα μεν είναι γωνιώδη, άλλα άμοιρα γωνιών, επίπεδα, περιφερή, λεία, τραχεία, αγκιστροειδή, καμπυλοειδή και μυρίων άλλων σχημάτων κάθε είδους. Ονομάζονται άτομα, όχι επειδή είναι ελάχιστα, αλλά επειδή δεν μπορούν να τηθούν και παραμένουν απαθή και αμέτοχα του κενού. Στα άτομα λοιπόν αυτά θεωρούσαν ότι υπήρχε μια έμφυτη ορμή, με την οποία κατά το Δημόκριτο κινούνταν πλαγίως. Ο δε Επίκουρος αποδίδε σ' αυτά και βάρος και θεωρούσε ότι άλλα κινούνταν ευθέως, άλλα πλαγίως και άλλα με προς τα πάνω με κτυπήματα και τινάγματα. *Θαυμάσειεν ουν τις εικότως, ανδρών τηλικούτων ούτω ψυχρά πλάττειν ατοπήμασι: Διότι στα άτομα αυτά κανείς νους δεν τίθεται εφεδρεύων, ούτε παράγων, ούτε κινών, ούτε διευδύνων τα άτομα αυτά, διότι δεν υπάρχει στο παν κάποια ουσία αμιγής*

ύλης, τα πάντα είναι υλικά και συγκροτούνται από συναθροιζόμενα άτομα. Η δε των ατόμων φορά, η τυχαία και άλογος, θεωρούσαν οι ατομικοί ότι δημιούργησε το δικό μας ήλιο, τους αστέρες και τον ουρανό και τα άλλα... και ακόμη ότι ο νους μας, οι εσωτερικές και εξωτερικές δυνάμεις, που ενεργούν μετά βουλή και κρίσεως και οι αισθήσεις των άλλων ζώων και οι ενυπάρχουσες δεξιότητες στα φυτά και στα υπόλοιπα, όλα αυτά της αδρανούς και αφυούς ύλης εικαία τυγχάνει αποκλήματα. Απομακρυνόμενοι από τα άτομα αυτά οι νεότεροι Μαϊγνάνιος και Γασσένδος, προσπάθησαν να επανορθώσουν και να ανασυστήσουν την πλασματουργία του Επικούρου και ενώ αποδέχτηκαν τα άτομα και το κενό, νουν επέστησαν έφορον, θεόν, τον παραγαγόντα και κίνηση δωρησάμενον, και προς παραγωγή των πάντων κάλλιστα αρμόσαντα και διευδετήσαντα. Αλλά δεν ακολουθούν αυτοί με ακρίβεια τις αρχές των Επικουρείων. Ο Μαϊγνάνιος εισάγει το κενό θεωρώντας ότι αυτό καλύπτεται από μία κατ' αίσθησιν αιθερία ύλην, ο δε Γασσένδος πραγματική υπέθετε την ύπαρξή του. Και ο μὲν ένας θεωρούσε αμερή τα άτομα, ο δε άλλος τα υπέθετε απλουστάτα και εντελώς αμερή. Επικρίνεται το έργο Κόσμος του Ρενάτου δεσ Κάρτες, ήτοι το περί φωτός έ αρχών αυτού πόνημα. Ο τεμαχισμός της συνεχούς και ομοφούς ύλης σε βραχύτατα μόρια, τριών ειδών, οι δίνες που δημιουργούνται με τη συστροφή και περιστροφή των υλικών μεριδίων, η δημιουργία του ήλιου ως κέντρου του κόσμου (ηλιοκεντρικό σύστημα) και των απλανών αστέρων είναι απόψεις που δεν γίνονται δεκτές. Οι θέσεις των Καρτεσίου, Λείβνιτίου για την άρνηση του κενού δεν γίνονται δεκτές. Η καρτεσιανή άποψη για τη σταθερή ποσότητα της κίνησης απορρίπτεται. Τα πειράματα για τα ελαστικά σώματα αποδεικνύουν ότι άλλοτε αυξάνει το μέγεθος της κινήσεως στον κόσμο και άλλοτε μειώνεται.

ΠΗΓΗ: Βουλγάρεως Ευγενίου, *Τά αρέσκοντα τοις φιλοσόφοις...*, Βιέννη 1805, σ. 7-33, 70-73, 79, 97, 121.

ουσία: [ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] όλα εκείνα τα οποία έχουν μέσα τους όσα είναι αναγκαία προς ύπαρξη, π.χ. το φυτό, ο λίθος, κ.λπ. Τις ιδέες των ουσιών δεν φέρουμε μέσα μας. Μόνο μέσα από τις ιδιότητές τους γνωρίζουμε τις ουσίες. Οι ιδιότητες των σωμάτων ονομάζονται τρόποι, προσόντα, συμβεβηκότα. Από τις ουσίες άλλες μὲν είναι νοερές και άλλες μη νοερές. Νοερές γνωρίζουμε δύο, το θεό και τη ψυχή, αν και δεν αμφισβητούμε ότι υπάρχουν και άλλες. Τα προσόντα διακρίνονται σε ουσιώδη και κατά συμβεβηκός ή απλώς συμβεβηκότα.

ΠΗΓΗ: Βουλγάρεως Ευγενίου, *Εισαγωγή εις την Φιλοσοφίαν του Γ. Ι. Σ' Γραβεζάνδου...*, Μόσχα 1805, σ. 6-9.

όφεις: [ΦΥΣΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ] γενικώς θεωρούνται ζώα φαρμακερά, αλλά μόνο το δέ-

κατο αυτών είναι παραγματικά τέτοιο. Το φαρμάκι τους είναι ένας δριμύς και διαπεραστικός χυμός, περιεχόμενος σε μια μικρή κύστη που βρίσκεται κάτω από δύο κινητά δόντια τους. Διακρίνονται οι όφεις σε χερσαίους και ένυδρους. Μεταξύ των ενύδρων δεν υπάρχει κανένα φαρμακερό είδος και τα περισσότερα είναι φαγώσιμα. Οι όφεις είναι ωτόκα και γεννούν τα αυγά τους ως ορμαδό. Αλλάζουν το δέρμα τους μια φορά το χρόνο, βγαίνοντας από αυτό σαν από θήκη. Όλοι σχεδόν οι χερσαίοι όφεις είναι λεπιδωτοί, οι ένυδροι γλοιώδεις και το δέρμα τους συστελλόμενο στη ράχη σχηματίζει κτένι οδοντωτό. Οι πιο γνωστοί φαρμακεροί όφεις είναι ο κρόταλος και ο νελοφόρος

ΠΗΓΗ: Καπετανάκη Μανουήλ και Κυριακού, *Εικονολογία παιδική...*, τόμ. 1, Βιέννη 1810, σ. 1-2.

οφθαλμός: [ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] είναι τοποθετημένοι οι οφθαλμοί από τον Δημιουργό, στην υψηλότερη θέση του σώματος, στο μέσο της κεφαλής, ώστε να γειτνιάζουν με τον εγκέφαλο. Ο βολβός του οφθαλμού αποτελείται από 6 χιτώνες, τον επιπεφυκότα, τον κερατοειδή, τον σκληρό, τον ραγοειδή —μέρος αυτού, ποικιλόχρωμο, ονομάζεται ίριδα— τον χοροειδή, τον αμφιβληστροειδή και τρία υγρά, το υδατώδες, το κρυσταλλοειδές, το νελοειδές. Εκ των δεξιών και αριστερών μερών του εγκεφάλου εκφύονται τα οπτικά νεύρα, τα οποία συνενώνονται χιαστί εντός του κρανίου. Το οπτικό νεύρο αποτελεί απόφυση της ουσίας του εγκεφάλου. Το κρυσταλλοειδές υγρό αποτελεί σύνδεσμο κάποιων σφαιροειδών αγγείων, είναι πυκνό, διαφανές, φακοειδές στο σχήμα και καλείται φακή οφθαλμού, τυλιγμένο σε λεπτότατο και διαυγές δέρμα, το αραχνοειδές. Η φακή αυτή είναι περίκυρτος, όπως των μικροσκοπιών. Τον οφθαλμό κινούν 6 μύες, από τους οποίους 4 ορθοί: ο υπερήφανος, προς τα φρύδια, ο ταπεινός προς τα μάλα, ο ποτικός προς τη μύτη, ο θυμικός προς το μικρό κανθό και 2 λοξοί: ο λοξός εραστής προς τη μύτη, ο λοξός εξώτερος ή προπετής ή θυμικός προς το μικρό κανθό.

ΠΗΓΗ: Θεοτόκη Νικηφόρου, *Στοιχεία Φυσικής εκ νεωτέρων συνεραισιδέντα*, τόμ. Β', Λειψία Σαξωνίας 1767, σ. 12-22.

οφθαλμός: [ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] ένα από τα πιο περίεργα και θαυμασιότερα έργα της φύσης. Συντίθεται με θαυμάσιο τρόπο από πολλούς χιτώνες, μύες, δοχεία και από τρία είδη χυμών, τα οποία όλα υπηρετούν την όραση. Ο πρώτος χυμός ονομάζεται υδατώδης, μοιάζει με ύδωρ, είναι όμως λίγο πιο πνευματώδης (αραιότερος), γιατί δεν παγώνει ποτέ, ακόμη και στο πιο μεγάλο ψύχος. Ο δεύτερος ονομάζεται κρυσταλλοειδής, είναι διαφανής και στερεότερος από τους άλλους δύο. Το σχήμα του μοιάζει με το σχήμα φακοειδούς κυρτού υάλου και από τα δύο μέρη και έχει ίδια

χρήση στον οφθαλμό. Πίσω από αυτόν υπάρχει ο υαλώδης χυμός, που μοιάζει με το λευκό του αυγού, σε περισσότερη ποσότητα σε σχέση με τους άλλους δύο. Αυτός έχει περισσότερη στερεότητα από τον υδατώδη, όχι όμως από τον κρυσταλλοειδή και δίνει στον οφθαλμό το σφαιρικό του σχήμα. Πίσω από το χυμό αυτό υπάρχει μια λεπτή, μαλακή μεμβράνη, ο αμφιβλιστροειδής χιτών, στον οποίο εκτείνονται οι μυελώδεις ίνες του οπτικού νεύρου που έρχεται από τον εγκέφαλο. Οι ακτίνες φωτός, που διέρχονται από όλα τα μέρη του αντικειμένου, προσπίπτουν στον υδατώδη χυμό, που τις διαπέμπει στον κρυσταλλοειδή. Αυτός, που απέχει λίγο από τον αμφιβλιστροειδή, συγκεντρώνει τις ακτίνες αυτές στον αμφιβλιστροειδή και αφού τις μεταφέρει στην κοινή καθέδρα των αισθήσεων στον εγκέφαλο, αναπαριστά στο νου τα είδη και την εικόνα του αντικειμένου. Έτσι γίνεται η όραση του οφθαλμού.

ΠΗΓΗ: Γαζή Ανθίμου, *Γραμματική των Φιλοσοφικών Επιστημών...*, τόμ. Β', Βιέννη 1799, σ. 565-566.

παγιότητα: [ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] η δυσδιάσπαστη συνάφεια των μορίων των σωμάτων. Αίτιο της παγιότητος θα μπορούσε να θεωρηθεί η εφελκυστική ή μαγνητική δύναμη. (σημ.: στερεότητα.)

ΠΗΓΗ: Βουλγάρεως Ευγενίου, *Τα αρέσκοντα τοις φιλοσόφοις...*, Βιέννη 1805, σ. 207-208.

πάθος: [ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ] οι άνθρωποι ρέπουν εκ φύσεως προς τα αγαθά, που σημαίνει ότι είναι εκ φύσεως αισθητικοί και λογικοί. Αυτό αποδεικνύει ότι ο άνθρωπος έλκεται από τα αγαθά και απωθείται από τα κακά. Εξετάζοντας από αυτή τη σκοπιά τη σημασία του όρου “ορεκτά” και “βουλητά”, πρέπει να πούμε ότι η όρεξη (επιθυμία) κάποιων πραγμάτων ονομάζεται χρεία και αυτά χρειώδη. Χρεία επομένως είναι μία έντονη επιθυμία που γεννιέται από τη στέρηση του αναγκαίου ενός πράγματος. Η τροφή, τα ποτά, τα ενδύματα είναι οι πρώτες φυσικές χρείες του ανθρώπου και, αν αυτά απουσιάζουν, ο άνθρωπος πεθαίνει. Επειδή ο άνθρωπος δεν είναι μόνο αισθητικός αλλά και λογικός, οι ανάγκες του δεν είναι μονοειδείς, αλλά τριών ειδών: φυσικές (αισθητικές), του νου και της καρδιάς. Διότι ο άνθρωπος δεν έχει ανάγκη μόνο το σώμα αλλά και το πνεύμα, δηλαδή την ανάγκη διδασκαλίας και μάθησης και την καρδιά, που σημαίνει επιθυμία επικοινωνίας με τους ανθρώπους και όχι ερημική ζωή. Πολλές φορές όμως τα χρειώδη δεν διατηρούνται στο δικό τους μέγεθος και μεγαθύνονται εξ αιτίας τριών αιτιών: της έξεως, της αναλύσεως και της φαντασίας. Όστε αν μια χρεία μεγαλοποιηθεί εξ αιτίας ενός από τα τρία εκτεθέντα μέσα, τότε η χρεία αλλάζει όνομα και ονομάζεται πάθος. Πάθος επομένως λέγεται μία ζωντανή κλίση ή εσωτερική αποστροφή ενός αντικειμένου, ώστε κάθε ματαιώση της να δη-